

תוכן העניינים

9	פתח דבר
11	מבוא
13	פרק ראשון: האם היה תרגום ארץ־ישראלי כולל לנביאים?
14	(א) אופיים של המקורות והאוספים
16	(ב) קזי אופי עיקריים
19	(ג) לשון קטעי התרגום
20	פרק שני: ההרחבה לסוגיה
20	(א) ההרחבה הפותחת
21	(ב) ההרחבה המסיימת
22	(ג) ההרחבה המשולבת
23	פרק שלישי: התרגום החילופי המדרשי
23	(א) פרשנות אליגורית
24	(ב) פרשנות עצמאית וחופשית
25	(ג) פרשנות המכוונת אל ההווה
26	פרק רביעי: התרגום החילופי על דרך הפשט
27	(א) תרגומים חילופיים עצמאיים
27	(ב) תרגומים חילופיים משולבים
27	(ג) תרגומים מילוליים
28	פרק חמישי: תוספתות התרגום כספרות שבעל פה
29	(א) ריבוי הנוסחים
31	(ב) מיקום וסדר שונים
32	(ג) נוסחאות חוזרות
33	(ד) סממנים ריטוריים
34	פרק שישי: זיקתן של תוספתות התרגום אל ספרות התרגום ואל חיבורים ארמיים אחרים
34	(א) מובאות של פסוקי מקרא ותרגומיהם
35	(ב) ציטוטים מפורשים

38	(ג) תוספתות התרגום וספרות התרגום הארמי – זיקה תוכנית
40	(ד) תוספתות התרגום וחיבורים ארמיים אחרים
41	(ה) תוספתות התרגום וזיקתן לתרגומי מקרא יהודיים מאוחרים
42	פרק שביעי: זיקת תוספתות התרגום אל ספרות המדרש
43	(א) צירוף של מסורות
43	(ב) מדרשים וביאורים יחידאיים
47	פרק שמיני: נושאים ומוטיבים שכיחים
47	(א) ניסים
48	(ב) מלאכים
49	(ג) שם ה'
49	(ד) כינויי השם
51	(ה) התגלויות אלוהיות לבני אדם
52	(ו) רוחות מתים
53	(ז) נושאים אסכטולוגיים
58	(ח) זכות אבות
	סיכום: תוספתות התרגום – כתבי היד, 'מקומן בחיים',
59	מקום חיבורן וזמן מסירתן
59	(א) כתבי היד: אופיים הרב־גוני
61	(ב) זמנם של כתבי היד ושל תוספתות התרגום
62	(ג) 'המקום בחיים' של תוספתות התרגום
65	תוספתות התרגום
67	עקרונות ההדרת הטקסטים
227	חילופי הנוסח
243	תרגום התוספתות לעברית
285	מפתחות
287	מפתח הקיצורים הביבליוגרפיים
302	מפתח הקיצורים לשמות כתבי העת
303	מפתח המקורות
307	מפתח כללי
313	מפתח המילים השאלות מן היוונית והלטינית
313	מפתח הפסוקים המצוטטים בקטעי התרגום

פתח דבר

ספר זה בא להציג בפני הקורא אוסף של תרגומים ארמיים לספרי הנביאים, השונים בלשונם ובענייניהם, אם מעט ואם הרבה, מן התרגום הנפוץ המיוחס ליונתן בן עוזיאל. תרגומים אלה מצויים רובם ככולם בכתבי יד, והם מתכנים בשמות שונים, כגון 'תרגום ירושלמי', 'תרגום דארעא דישראל', 'תרגום של תוספתא' או 'תוספתא'. כינוי אחרון זה הוא הרווח במחקר החדש של ספרות התרגומים, ומפני זה קראנו לקטעים המתפרסמים כאן 'תוספתות תרגום'. האוסף שלפנינו כולל מאה וחמישים קטעים שנתלקטו מתוך למעלה ממאה כתבי יד ודפוסים ראשונים. עיקר ייחודו של החיבור הזה הוא בקיבוצם של הקטעים כולם, הן שכבר נתפרסמו והן הרואים כאן אור לראשונה, בספר אחד.

מקור הקטעים המובאים כאן עמום. אפשר שהם משקפים את שרידיו של תרגום ארץ-ישראלי כולל ורציף לספרי הנביאים, ואפשר שהם תרגומים לפרקי הפטרה בלבד. בין כך ובין יש לקטעים אופי מיוחד, המייצג דרך פרשנות מדרשית ואלגוריסטית מעניינת. הקטעים כוללים לעתים קרובות גם חומר אגדי חשוב ומרתק.

ראשיתו של חיבור זה בעבודת מחקר שנכתבה לפני למעלה מעשרים שנה בהדרכתו של מורי פרופ' משה גושן-גוטשטיין ז"ל, והתייחסה לנושא באופן כללי. גילויים המתמשך של קטעי תוספתות לא ידועים, הביאני להכרה שראוי לקבץ את החומר כולו במהדורה ביקורתית זמינה ומפורשת ולדון בענייניו דיון חדש ורחב ככל שניתן. נראה לי שרק באופן זה יוכלו חוקרים וקוראים לראות את התופעה בהיקפה האמיתי ולהפיק ממנה לקח ראוי, איש למקצועותיו. מקווה אני שלא החסרתי דבר מן הטקסטים המצויים כעת בהישג היד ומכל מקום שהבאתי כאן את רובם. מלאכת המחקר בסוגיות הללו אין לה סוף, ובוודאי יושלם גם הקורפוס הזה בחומר נוסף. אני מקווה שהמסקנות שהעליתי במבוא לספר הזה יישארו ברובן בעינן גם לאחר מכן, ומכל מקום הן יהיו תשתית מוצקת להמשך העיון.

חובה נעימה לי להודות לכל הספריות, בארץ ובעולם, שאיפשרו לי לעיין בכתבי היד השמורים באוצרותיהם ולפרסם קטעים מתוכם. תודה מיוחדת אני חייב לעובדי המכון לתצלומי כתבי יד עבריים שליד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים על עזרתם הרבה בכל שלבי עבודתי על החיבור הזה. רבות נסתייעתי במשך שנות עבודתי בעמיתי אשר השיאוני עצות נבונות וסייעוני בבירור פרטים שונים, איש איש בתחומו. לכולם אני מחזיק טובה ואני מונה שבחם בסדר הא"ב: פרופ' משה ברנשטיין, ד"ר אברהם דוד, מר אורי מלמד, פרופ' גדליה נגאל, ד"ר מערבי פרץ, פרופ' מנחם צבי קדרי, פרופ'

פתח דבר

מיכאל קליין, פרופ' אורה רודריג־שורצולד, ד"ר ש"ק רייף, ופרופ' שאול שקד. עליהם אוסיף תודה לפרופ' מלאכי בית־אריה, לד"ר עדנה אנגל ולפרופ' קולט סיראט, שחכמתם בתחומי הקודיקולוגיה והפליאוגראפיה הפיצה אור על כתבי היד שנבדקו על ידם. ועל כל אלה אעמיד שלוש תודות מיוחדות: לידידי פרופ' אביגדור שנאן, על שניאות לערוך חיבור זה, להתקינו לדפוס ולשוות לו בהירות ונוי, לפרופ' עזרא פליישר, לשעבר נשיא האיגוד העולמי למדעי היהדות וכעת עורך סדרת 'מקורות לחקר תרבות ישראל' של האיגוד, על שליווה את התקנתו והדפסתו של הספר הזה בעצותיו החכמות והמועילות ובגישתו האסתטית המופלאה, ולד"ר דוד אסף, מזכיר האיגוד העולמי למדעי היהדות לשעבר ולמר רון מרגולין, המזכיר הנוכחי, על עזרתם בהוצאת הספר. אמרו לפעלי טבא: יישר כוחכם!

ואחתום בשבח ובהלל. בשבח – לעובדי דפוס 'גרפית' שהצליחו להדפיס חיבור מורכב זה במיומנות ובחן; ובהלל – לרעייתי חנה, הקוראת הראשונה של החיבור. יהי שלום בחילכם!

ר"כ

סיוון תשנ"ה

פרק ראשון: האם היה תרגום ארץ-ישראלי כולל לנביאים?

התרגומים הארמיים היהודיים לספרי הנביאים הגיעו לידינו בדרכים שונות. האחת, הידועה יותר, מגולמת בתרגום המכונה בשם 'תרגום יונתן (בן עוזיאל)' (= תיב"ע). חיבור-עריכתו של תרגום זה מיוחס ליונתן בן עוזיאל, תלמידו של הלל.¹ תיב"ע מתרגם את כל ספרי הנביאים (ראשונים ואחרונים), והוא התרגום השכיח בכתבי היד, והנדפס ברובם המכריע של ספרי הקודש.² תיב"ע זכה אף למעמד רשמי, והוא הפך במרוצת השנים להיות התרגום המוסמך בבבל.³

בצד תיב"ע הגיעו אלינו קטעי תרגום רבים השונים ממנו שוני רב. תרגומים אלה מצויים בכתבי יד שונים ומגוונים, וחלקם אף נדפס בכמה ספרים. אך בניגוד לתיב"ע, אין נמצא ולו כתב יד אחד הכולל את כל הקטעים גם יחד.

ההבדל בין תרגומים אלה לבין תיב"ע עשוי להיות בתחום הלשון הארמית, באופיים הפרשני השונה, ובמיוחד בהיקפם: עניין לנו, בעיקר, בהרחבות תרגומיות, הנושאות דרך כלל אופי מדרשי. הרחבות אלה יש שהן בנות חמש מילים בלבד, ויש שהן כוללות למעלה מאלף. אמנם נכון הוא כי גם בתיב"ע מוצאים אנו הרחבות מדרשיות – הן בתרגומים לקטעי שירה⁴ הן בתרגומי נבואות ומשלים נבואיים⁵ – אולם הרחבות אלה הן קצרות ביחס, ואינן מגיעות להיקף המצוי בתרגומים האחרים. החיבור המונח בזה לפני הקורא מבקש להביא, זו הפעם הראשונה, את כל קטעי התרגום הללו במקובץ, במהדורה מדעית מלווה פירוש ותרגום לעברית.

מחקר התרגומים מציין קטעי תרגום אלה בכינויים 'תוספתות תרגום' או 'תוספתות תרגומיות' (וביחיד: 'תוספתת תרגום' או 'תוספתת תרגומית'). כפי שנראה בהמשך, כינוי זה מתייחס למספר מצומצם של קטעי תרגום בלבד, והוא אכן הולם רק חלק מן הקטעים, אולם עקב השימוש בו בספרות המחקר החדש, נשתמש בו גם אנו.

1 המסורת המייחסת את התרגום לנביאים ליונתן בן עוזיאל מצויה בבבלי מגילה ג ע"א. אמנם בתלמוד הבבלי מיוחסים תרגומים רבים לרב יוסף (אמורא בבלי, ראשית המאה הרביעית), ומסתבר שהוא היה בקי במלאכת התרגום ושמה היתה לו אף יד בעריכת תרגומים, אולם ספק רב אם יש לייחס לו תרגומים הנמצאים בידינו.

2 תיב"ע נדפס במקראות גדולות לנביאים, החל מן הדפוסים הראשונים.

3 התרגומים לנביאים המובאים בתלמוד הבבלי זהים כמעט כולם לתיב"ע שלפנינו. במקום שמצויים בכל זאת הבדלים, הרי הם וריאנטים, שאינם מייצגים מסורת תרגומית שונה.

4 כגון שירת דבורה (שופ' ה), שירת חנה (שמ"א ב:א'), שירת דוד (שמ"ב כב; כג:א-ז).

5 כגון יש' ה; יח' טז; חב' ג. על החומר המדרשי המגוון שבתיב"ע ראה: מלמד, מפרשי המקרא, עמ' 294-304.

מבוא

(א) אופיים של המקורות והאוספים

קטעי התרגום השונים מתייב"ע פזורים, כאמור, בכתבי יד רבים. מקורות אלה אינם עשויים עור אחד, וביניהם ניתן למנות כתבי יד של תרגום הנביאים ושל תרגומי ההפטרות, מחזורי תפילה, הערות שוליים או אף עלים בודדים. מספר הקטעים המצויים בכתבי היד שונה ממקור למשנהו, ומעטים הם כתבי היד המהווים מעין אוסף של תרגומים מסוג זה. מבין אוספים כאלה נתאר ארבעה, שיש בהם כדי ייצוג לגיוון הקיים בהקשר הזה. (1) כאוסף ניתן לראות את כ"י מונטיפיורי 7, שנכתב בשנת 1487 בצפון אפריקה.⁶ כתב יד זה, מן המאוחרים שבכתבי היד הכלולים בחיבורנו, הוא תרגום לנביאים ולחלק מן הכתובים. בלמעלה מחמישה עשר מקומות הוא משבץ אל תוך תיב"ע קטעים השונים ממנו, תוך ציון תריסר מהם, בשוליים, בכינוי 'תוספתא'⁷ או 'תוספתא דארעא דישראל'.⁸ כינויים אלה מופיעים כבר בסוף המאה השתים-עשרה ותחילת השלוש-עשרה: ר' דוד קמחי (= רד"ק) מצטט קטעי תרגום תחת הכותרת 'תרגום של תוספתא'.⁹ כינויים אלה ודומיהם חוזרים ועולים בכתבי יד נוספים,¹⁰ ולא מן הנמנע שמקור הכינוי 'תוספתא' נעוץ באופיים של הקטעים, לפי שהם הרחבה ותוספת על תיב"ע המקובל. הסבר זה נכון גם לגבי קטעי תרגום לחומש המתאפיינים בתוכנם המדרשי ובהיקפם הנרחב;¹¹ אף הם מכונים 'תוספתא'. אפשר שלקטעים כגון אלה מכוון המונח 'תוספות', המצוי בחיבורים מאוחרים יחד עם המונחים 'מדרש' ו'הגדות'.¹² משמעים אלה של המונח עולים גם מן הכינוי 'תוספתא' שבו מציין המומר אלפונסו די סמורה את ההרחבות המדרשיות המצויות בתרגומים הארמיים לנביאים ולכתובים.¹³ יהיה מקורו של הכינוי אשר יהיה, כ"י

6 הוא כ"י ה' ברשימת כתבי היד של חיבורנו.
 7 שמ"א יז:ח; יז:לט; יז:מב; יח:יט; שמ"ב יב:יב; מל"א יד:יג; כב:כא-כב; מל"ב ד:א,ז; הו' ב:א; עו' כא. הכינויים מופיעים לעיתים בשוליים ולעיתים בסוף הקטע, לפעמים בצורה המלאה 'תוספתא' ולפעמים בקיצוריה: 'תוספת', 'תוספ', 'תוס' או 'תס'.
 8 מל"א ה:ט; ה:יא; ה:יג; יח:י; י:כ. הכינויים מופיעים תמיד בשוליים, בצורות מקוצרות שונות: 'תוספ דארע דישראל', 'תוס דארע דיש', 'תוס דאר די' או 'תוס דאר'.
 9 ראה בפירושו לשופ' יא:א; שמ"א יז:ח; מל"א כב:כא-כב; מל"ב ד:א,ו; יג:כא. בפירושו למל"ב ד:ז הוא מכנה את קטע התרגום כ'תוספתא'.
 10 הם רווחים בעיקר בכתבי יד ספרדיים והקרובים אליהם, כגון: בודפשט'קויפמן A13, מדרד 116-Z-39, מדרד 7542, סלמנקה 1, סלמנקה 3. הם רווחים גם בכתבי יד תימניים מאוחרים.
 11 על קבצים של 'תוספתות תרגום' לחומש, על אופיים ויחסם לתרגומים אחרים ראה: קליין, תרגום ירושלמי לתורה, א, עמ' xxvii-xxvi.
 12 על משמעותו של מונח זה בהקשרים הנזכרים ראה: גינצבורג, גנזי שכתור, ב, עמ' 556-557, הערה 28. גינצבורג מסתמך על דברי פירקוי בן באבוי, המתפרסמים על ידו שם, שבהם כתוב 'שהיה גדול במקרא ובמשנה ובתלמוד ובמדרש ובתוספות ובהגדות ובהלכה למעשה'. הוא מפנה תשומת לב גם לאלפא ביתא דר"ע, נר"א (ילינק, בית המדרש, ג, עמ' 19) ששם נאמר: '...תורה נביאים וכתובים... משנה ומדרשים הלכות ואגדות שמועות ותוספות...'. וכן נר"ב (שם, עמ' 57): 'בתורה ובמצות במשנה ובמדרש בהלכות ובאגדות ושמועות ותוספות...'. וצריך עיון.
 13 ראה: גושן, תרגום אסתר.

מבוא

שונים, בני זמנים שונים ומן הסתם אף בני מקומות שונים, ועל כן אין הם עשויים עור אחד. לאפיון הספרותי והלשוני של קטעים אלה מוקדשים הפרקים הבאים.

פרק שני: ההרחבה לסוגיה

כאמור לעיל, הרוב המכריע של תוספתות התרגום בא להרחיב את התרגום המילולי או את התרגום הקצר שבתב"ע. חלק קטן בלבד מהן מעמיד למעשה תרגום חילופי שאיננו ארוך מתב"ע, גם אם אין הוא מילולי ופשטני.⁴² דרכי ההבעה והצורות הספרותיות של קטעי התרגום רבות ומגוונות, אולם עיוננו יתמקד בעיקר במיקומה של ההרחבה התרגומית במהלך תרגום הפסוק המקראי שאליו היא מצטרפת ובדרכי קישורה אל גוף התרגום עצמו. מבחינה זו ניתן לחלק את קטעי התרגום לשלושה סוגים: הרחבה פותחת, הרחבה משולבת והרחבה מסיימת. נדון עתה בנפרד בכל אחד מן הסוגים, ונבליט את מאפייניו העיקריים.

(א) ההרחבה הפותחת

בשם 'הרחבה פותחת' אנו מכנים את קטעי התרגום הבאים לפני תרגומו של הפסוק עצמו; אם נשמיט את ההרחבה הפותחת יוותר לנו התרגום לפסוק, שהוא כתב"ע, ללא כל שינוי. בדיקתן של ההרחבות הפותחות מעלה כי מספרן הכולל הוא עשרים ושניים, וכי הן נצמדות אל תרגום הפסוק בשתי דרכים שונות:

(1) ההרחבה הפותחת הרציפה: בכתיסר מקרים מקדימים קטעי התרגום את תרגום הפסוק ומעמידים יחד עמו טכסט רצוף. אין הבדלה פורמאלית בין תרגומו של הפסוק לבין ההרחבה הקודמת לו (ראה קטעים 24[ג], 29, 31, 63, 77, 93[ב], 107, 116, 120, 128, 131[א], 144[א], 149). קטעים אלה רובם קצרים, אך יש ביניהם גם ארוכים (קטעים 24[ג], 93[ב], 120). הם באים בכתבי יד שונים ואף בדפוסים, ואין הם נמנים לא עם מסורת מסוימת ולא עם קבוצה דיאלקטית מוגדרת. הם שונים זה מזה מבחינה תוכנית, ומניעים פרשניים שונים גרמו להתהוותם. מתוך תריסר הקטעים הללו, עשרה קשורים בדרך זו או אחרת אל ההפטרה (להוציא קטעים 63, 77 ר' 144[א]). ההרחבה מצויה לעיתים בתרגום הפסוק הפותח את ההפטרה (קטעים 93[ב], 116[?], 120, 131, 137[ג], 144[א]), לעיתים בפסוק שלאחריו (קטע 107 [לפסוק לג]) ולעיתים בפסוק הסיום של ההפטרה (קטעים 116 ר' 137?).

(2) ההרחבה הפותחת המקושרת: עשרה קטעי תרגום מקדימים את תרגום הפסוקים תוך ציון מפורש לתפקידם (ראה קטעים 69 [לפסוק יז], 72, 87, 89, 112, 119, 122, 132, 133, 144[ה]). ציון מפורש זה מושתת על נוסחאות קישור, המוכרות לנו, בחלקן, מתוך ספרות

42 ראה למשל התרגום ליהו' יג:יט (קטע 10), יח:כח (קטע 17).

מבוא

התרגום, והן: 'דהכדין כתיב קרא ומפרש' (קטעים 69 ו-119),⁴³ 'דהכדין כתיב' (קטע 72),⁴⁴ 'דהכין כתיב' (קטעים 133, 89, 112, 122),⁴⁵ 'בכין... ואמר...' (קטע 87),⁴⁶ ו'בכין פתח... ואמר...' (קטע 132),⁴⁷ 'דהכין כתיב ואמר' (קטע 144[ה]).

נוסחאות קישור מעין אלה עולות גם מן התרגומים הארץ-ישראליים לתורה, והן משמשות תרגומים אלה בהרחבות המקדימות פסוקים ששימשו בחלקם הגדול כראשי סדרים.⁴⁸ גם שם וגם כאן ההרחבות הללו הן ארוכות ביותר, והן כוללות סיפורי עלילה שלמים, דרשיחים, רשימות של מעשי ניסים או של עוברי עבירה. בכך שונות הרחבות אלה, בין השאר, מן ההרחבות הנמנות עם הקבוצה הראשונה. זיקתן אל ההפטרות אינה מוטלת בספק: כל עשרת הקטעים השייכים לקבוצה הזאת קשורים בדרך זו או אחרת לפרקי הפטרה, חלקם ממוקם בתחילת תרגום ההפטרה וחלקם בסיומו. גם כאן אין הקטעים שייכים למסורת בודדת, אם כי שבעה מהם מופיעים בשני קבצים: כ"י מנצ'סטר-גסטור 1478⁴⁹ (נוסחת הקישור 'דהכדין דכתיב קרא ומפרש') וקטע הגניזה מאוסף ירושלים⁵⁰ (נוסחאות הקישור 'דהכדין כתיב' ו'דהכין כתיב').

(ב) ההרחבה המסיימת

בשם 'הרחבה מסיימת' אנו מכנים את קטעי התרגום הבאים לאחר תרגומו של הפסוק עצמו. אף כאן, כמו בהרחבה הפותחת, אם נשמיט את ההרחבה, יוותר לנו התרגום לפסוק ללא כל שינוי. מספרן הכולל של הרחבות אלה עולה על עשרים (קטעים 41, 57, 58–59, 62, 64, 84, 85, 86, 94 [לפסוקים א רז], 101, 114[ב], 131 [קטע א לפסוקים ז רי], 137, 141, 144[ז], 145, 150). ההרחבות הללו צמודות אל הכתוב שלפניהן ללא כל סימן ורמז. הן קצרות ביחס, ויש מהן אף קצרות מאוד.

מצד תוכנו נושאות הרחבות אלה בחלקן אופי של סיום חגיגי. כך הוא בקטעים הממוקמים בסוף תרגומי ההפטרות. הפיסקא החותמת את קטע התרגום לשמ"א יז: מב (קטע 57) מביעה למשל כיסופים לנצחון ה' וישראל על אויביהם: 'ודעבד עם ההוא דרא לעביד עמנא לעלם', וכך אף יש' מטו: (קטע 114[ב]): 'ובטוב עובדיכון תקניא אנא משלח לכון דוד משיחא דעלמא ויכניש יתכון מארבע רוחי עלמא ויטיב יתכון לארעא קדישא דעתיד קודשא בריך הוא לשכליל היכלא כמלקדמין ותהי שכינתיה שריא בגוה דירושלם בחיינא וימנא יתבני מקדשא בעזרתא דקודשא בריך הוא וברין שמיה לעלם ולעלמי

- 43 לא מצאתי מקבילה לנוסחה זו.
- 44 השווה תרגום שני לאסתר א:ב; א:ד; ג:דח.
- 45 השווה תרגום שני לאסתר א:ב.
- 46 לא מצאתי מקבילה לנוסחה זו.
- 47 השווה להצעת הפתיחה 'פתח' הרווחת בספרות המדרש. דומה שהשימוש ב'פתח' רומז על היות הפסוק האמור בהושע הפסוק הראשון בהפטרה!
- 48 ראה: שנאן, אגדתם של מתורגמנים, עמ' 65 ואילך; תרגום ואגדה בו, עמ' 57–60.
- 49 נוסחת הקישור מופיעה רק בשניים מתוך שלושת הקטעים שבכתב יד זה.
- 50 נוסחאות הקישור באות רק בחמישה מתוך שבעת הקטעים שבכתב יד זה.

מבוא

לפתח מערכות ביאור משל עצמו, ללא זיקה אל ביאורים קיימים, בשל צרכים חינוכיים, אקטואליים, דתיים או תיאולוגיים. אף לא מן הנמנע הוא שקהלו של המתורגמן הכתיב את התכנים המיוחדים ששיקע בתרגומו. ואמנם עיון בתכנים השכיחים בתוספתות התרגום מגלה, כי בצד נושאים נפוצים – כגון ענייני שכר ועונש, גלות וגאולה, תלמוד תורה וזכות אבות, אחרית הימים, יום הדין ושידול למידות טובות – שכיחים בהן נושאים שיש בהם צדדים של ייחוד. אלה יידונו בפרק הבא.

פרק שמיני: נושאים ומוטיבים שכיחים

להלן ייסקרו כמה מן הנושאים והמוטיבים השכיחים בתוספתות התרגום. הפרטים שיובאו כאן הם רק אלה השונים מן הנאמר בתיב"ע על אתר.

(א) ניסים

מעשי ניסים נזכרים בתוספתות התרגום בהקשרים שונים, בין בזיקה לאירועים ניסיים המתוארים במקרא, ובין ללא זיקה אל הכתוב. הניסים, יש שהם נזכרים באופן כללי ויש שהם מתוארים בפירוט.

(1) התייחסות כללית למעשי ניסים באה למשל בדברי השבח של דבורה על הניסים שנעשו לישראל (קטע 21) או בקביעה כי בזכות שבטי ישראל (= בני יעקב) נעשו ניסים לעם ((קטע 120), וכן בדומים לאלה.

(2) התייחסות לניסים מסוימים: כמה וכמה ניסים שנעשו לישראל נזכרו בתוספתות התרגום ולא נציין כאן אלא דוגמאות אחדות בלבד: בני ישראל עוברים בים סוף על גבי הר תבור (קטע 24 לנוסחיו), דוד הורג שמונה מאות איש בבת אחת (קטע 69), ענן מחזיק את דוד באויר לבל יפול בזרועות אויביו (שם), נס של קפיצת הדרך נעשה לאבישי בן צרויה (שם), תריסר ניסים אירעו לפינחס בפרשת זמרי וכזבי (קטע 89), שברי כלים הופכים לשלימים (קטע 94), גיחזי מחיה אריה מת (קטע 95 לנוסחיו), הנביא ישעיהו נבלע בעץ החרוב (קטע 120), עננים עתידים להביא את ישראל אל בית המקדש מדי שבת בשבתו (שם), השמש והירח עומדים ליהושע שלושים ושש שעות (קטע 142|א]) וכיוצא באלה, כעשרים מסורות.

רוב רובם של תיאורי הנס שנזכרו כאן (והדומים להם) אין להם אחיזה בכתובים, עובדה המוכיחה כי המתורגמנים (וקהלם) חיבבו את הניסים. מן הבחינה הזו קרובות תוספתות התרגום אל ת"י, שגם הוא נודע בנטייה ברורה לתיאורי ניסים.⁸⁰ תיאורים אלה אינם מתייחדים לסוג זה או אחר של תוספתות והם מצויים הן בקטעי 'תרגום ירושלמי', הן ב'תוספתא', הן בתרגומי ההפטרה. ללמדנו כי הניסים האוהבים היו על המתורגמנים כולם.

80 השווה: שנאן, אגדתם של מתורגמנים, עמ' 247–252; תרגום ואגדה בו, עמ' 138–145.

מבוא

(ב) מלאכים

המלאכים נזכרים פעמים רבות בתוספתות התרגום. לעיתים הופעתם סתמית. כך הוא, למשל, המלאך המתגלה ליהושע והמזוהה במלאך שנתגלה קודם לכן למושה (קטע 2 לנוסחיו); כך הוא גם המלאך הנוזף באבימלך (קטע 9) והמלאך המריץ את שאול משהה הקרב אל עלי (קטע 44); כך הם מלאכים המתייעצים מה לעשות בגלית הפלישתי (קטע 57).

לעיתים נזכרים מלאכים בתפקידים המוגדר, כגון מלאכי חרדה, מלאכי רעדה ומלאכי שלום (הבוכים בשעת עקידת יצחק [קטע 111]) וכן מלאכי כעס (הזורקים אש וגפרית על ראשי הרשעים ומוכיחים אותם על שעברו על רצון ה' [קטע 125 לנוסחיו]). שמונה מלאכים נזכרים בשם: (1) אוריאל/אריאל – מתגלה ליהושע ליד יריחו (קטע 1); (2) גבריאל – מבקש להציל את דוד מידי ישבי (קטע 69), מכה את חילות סנחריב (קטע 107|א] וקטע 125|א]) ונקרא, יחד עם מיכאל, להיפרע מבל ולהעביר את המלכות לפרס ולמדי (קטע 110); (3) מטטרון – השר הגדול, הממונה על הרקיעים העליונים (קטע 125|א,ג]); (4) מיכאל – מכה את חילות סנחריב הצרים על ירושלים (קטע 103), נקרא (יחד עם מיכאל) להיפרע מבל ולהעביר את המלכות לפרס ולמדי (קטע 110) ומתנצח עם סמאל (קטע 119); (5) פנואל – מבקש לפגוע ביעקב (קטע 133); (6) מלאך המוות – נראה לדוד לפני מותו, חרבו שלופה בידו וכולו אומר אימה (קטע 71), מפסיק להכות בישראל בראותו את פינחס (קטע 89); (7) סמאל – מתנצח עם מיכאל (קטע 119); (8) סטנא – מוציא את דיבת יהושע הכהן הגדול רעה (קטע 144|א]).

ניכר כי תוספתות התרגום מחבבות את המלאכים. גם חיות המרכבה מתוארות במפורט בקטעי התרגום השונים ליח' א:א (קטע 125), ומובן גם מזה שתוספתות התרגום שוות לדבר בפמליה של מעלה גם במקום שהטכסט המקראי אינו דורש זאת. בכך שונות תוספתות התרגום מתיב"ע, שאין נטייה זו ניכרת בו.⁸¹ ביטוי מובהק להבדל הזה עולה מתרגום השם 'השטן' בזכ' ג:א-ב (קטע 144|א]): תיב"ע נמנע מלהשתמש במקבילה הארמית של השם, ומתרגם 'חטא', אך בתוספתות התרגום נזכר במפורש 'סטנא'.⁸² תוספתות התרגום מגלות בזה קירבה אל ת"י, שאף עליו חביבים מאוד המלאכים.⁸³ במידת מה קרובות תוספתות התרגום גם אל תרגומי הכתובים, ובמיוחד לתרגומי תהילים, איוב ודברי הימים. גם אלה מזכירים כמה מן המלאכים בשםם.⁸⁴

81 ראה: סמולר-אברבך, מחקרים בתיב"ע לנביאים, עמ' 224.

82 על השימוש ב'סטנא' בתרגומים ראה: סמולר-אברבך, שם, עמ' 225.

83 השווה בחיבורים אלה של שנאן: אגדתם של מתורגמנים, עמ' 256–279; יסודות עממיים, עמ' קמג-קנ; האנגלולוגיה; תרגום ואגדה בו, עמ' 120–134.

84 כגון: גבריאל, מיכאל.

חילופי הנוסח

קטע מספר 1

עדי נוסח אחרים: ג⁵ [מקוטע, מפסוק והאליך]ה⁵. 1 – 32-תרגום אל הפטרה... לישראל עמיה] ליתא ג⁵ 33-45 בעתא
ההיא... סיאימי משריתא] ליתא ג⁵ 33 [לין] לך ה⁵ / מאנה] מאני ה⁵ 33-34 הידאן... עם ישראל] אכדין עבד ליה יהושע
ואתקין מאני קרבא ית ישראל ה⁵ 34 בתניתא+ דלא יפלחון פולחון טעוותא... מפלח... לחון... על כל יש' ואכדין... ה⁵ /
ית בני ישראל] לכניש יש' ה⁵ 36 גברין חכמין] גנברין חכימין ה⁵ 37 וקארין] וקרו ה⁵ 39 דפלאחון פולחאון טאעוואתא
דפלוו פלחי טעוואת ה⁵ 40 באולפאן דיין אולפן אורייתא ה⁵ / במדברא] + באורחא ה⁵ / במפקהון] + מארעא ה⁵
42 דארואן] + במתעביד להון נסין עיי משה נביא וכל עמא ה⁵ 42-43 וכל דאר... כיף ירדנא] ליתא ה⁵ 43 ולא חמאן
ודלא חזו ה⁵ 44 משה] + נביא ה⁵ 45 בנהון הו דארוא] ובינהון הו ה⁵ 47 בערא] המלה הושלמה בשוליים ב-ג⁵ /
אתרגאון] אתכנשו ה⁵ 48 עובאדין] עובדיהון ה⁵ / דמצראין] במצרים ג⁵ דמצרים ה⁵ 49 אוחארין] תוקן על ידי המעתיק
מ'אוחרין; אחרו ג⁵ אחרו ה⁵ / איליין] אליליא ה⁵ 50 דהמינן] דלא הימנו ה⁵ 51 ולא קבילו באולפאן] ליתא ג⁵ ה⁵
52 בניהון] + יקומון ויעברון ית ירדנא וכל אינשי (אנשי ג⁵) דנפקו מן מצרים (ממצרים ג⁵) דלא לקבלא (ליתא ג⁵) קבילו
לאולפנא (אולפנא ג⁵) דה' ג⁵ ה⁵ / יין] ליתא ה⁵ / חמאן] יחזון ג⁵ ה⁵ 53 מחסרן] יחסר ג⁵ חסר ה⁵ 55 סרבאנין] סרבנין
ה⁵ 57 לאורתא] לאורייתא ה⁵ 59 אסתלקית] אסתלקית ית ה⁵ 60 וקרא] + ית ה⁵ / שמיה] שמא ג⁵ ה⁵ / כראון]
ליתא ה⁵ 61 דימתון] דמיתו ג⁵ ה⁵ / במדברא] + באורחא ה⁵ 62 בארבעה עשר יומא בניסאן] בניסן ביד יומא לירחא ה⁵ /
בניסאן] [לניסן] ג⁵ / ליריחון] ית ירחו ה⁵ 63 ושאריון] ושרו ה⁵ / מן פתא] מפתא ג⁵ / מבתאר] מן בתר ה⁵ / טבא]
+ דפסחא ג⁵ / וקליין] וקליין ג⁵ ה⁵ 65 ופסאק] ואתפסק ה⁵ / מבתאר] יומא טבא] מיומא דבתרוהי ג⁵ ה⁵ / שאריון]...ולא]
שרו ואכלו מפתא דארעא ולא ה⁵ 66 וזוהו... דארעא] ואכלו (ושרו ואכלו ה⁵) מפתא דעלתא ארעא ג⁵ ה⁵ 68 מלאכא]
+ קאים לקבליה ה⁵ / אריאל] אוריאל ג⁵ ה⁵ / אורכיה] ואורכיה ה⁵ / כמן מצרים] ממצרים ה⁵ 69 יירחון] יירחו ג⁵ /
וסיפה] וסיפיה ג⁵ / וסיפא ה⁵ / מן תיקא] מתיקא ג⁵ ה⁵ / קדמוהין] על אנפוהי ג⁵ / על אפוהי ה⁵ 70 הללמסעד...עלינא]
הלמסעד אתיתא עלן ג⁵ ה⁵ / בעא] בעי ג⁵ ה⁵ 72 האדין] דין ה⁵ / קיאם] קאים בדיל ג⁵ קאים ה⁵ 72-73 בפקוד
דיין...ונקביל] בפקודיא דה' וביניכון לוחי קימא ומליהון קדישין וקבל יהושע על נפשיה כל מה דאמר ליה מלאכא שליח
(דשליח מן ג⁵) קדם ה' ועבד כן ג⁵ ה⁵ 74 ליה] ליתא ה⁵ / ארין] + אנא ה⁵ / דשליח] שליח ה⁵ 75 אנא] ליתא ג⁵ ה⁵ /
למתפרע] לאיתפרעא ג⁵ / לאתפרעא ה⁵ / מנך] + אתיתי ה⁵ / דרמשא] דברמשא ה⁵ 76 האדין] אידין ג⁵ ה⁵ 77 אפוהין]
אנפוהי (אנפיה ג⁵) על ארעא ג⁵ ה⁵ / אמר] ואמר ג⁵ ה⁵ / חובין] לחובי ג⁵ ה⁵ 78 בדיל] בגין ה⁵ / מדתאמר] מה דאיתאמר
ג⁵ מה דאתאמר ה⁵ / לאשלמה ולמעבד ג⁵ ה⁵ 80 כנפויא] כנופויא ג⁵ ה⁵ / בדיל] בדיל גבור[ת]א ג⁵
בדיל גבורן ה⁵ 81 על ימא לסיחון] על ימא דסופנא אתגוד לבני ישר' לתרין עשר גזרין ועברו בגויה ביבשתא וכד שמעו מה
דעבד משה לסיחון ה⁵ ; ב-ג⁵ קיים משפט זה אך הוא אינו שלם בשל קיטועו של כתב-היד / ולעוג] ועוג ה⁵ / אמורא]
דאמורא ג⁵ דאמוריא ה⁵ / במיא] במיא דסופנא ג⁵ ה⁵ 82 גבוראן...רתתא] וכד שמעו גבורין דעבד ה' על ירדנא זיריחו
ונפל זיעא ורתיחא ה⁵; ב-ג⁵ קיים משפט זה אך הוא אינו שלם בשל קיטועו של כתב-היד 83 עוד] + גבורין ה⁵ / דסגן]...
דאהון] דשנאיהון למפק לאנחא קרבא עם יש' והו ה⁵ / בקרתא] בנו קרתא ג⁵ ה⁵ 83-85 הו זיעין] [הון] והו דחלין
ולית דנפיק מנהון (דנפיק?) שלם קרביה [ל...] ולית דעליל להון למיעבד סחורתא להון מנזח?) רש קרבא עד דאתפתחו [...]
מנהון חוביהון ה⁵ והו דחלו לית דנפיק מנהון ולית דעמל ג⁵ [הון] + ויהי והוה...ארעא (=תיבע) ה⁵

קטע מספר 2(א)

עדי נוסח אחרים: א'כ'ט'. - 1 ואמר] לפני הקטע כולו: תוספת א' + ליה ט' / בעיל דבבו... ארין] לבעילי דבבך למקטל
אלהין ט' / דבבו] דבב כ' / מלאך שליח] מלאכא דשליח ט' 2 למיתפרע] לאתפרעא ט' / דרמשא] די ברמשא ט' /
קורבנא] קורבנא דיי ט' / בטלתון] + ית ט' / ואמר] + ליה יהושע ט' 3 ואמר ליה] ואמר מלאכא דיי ט' / תורה] תלמוד
תורה כ'ט' 3-4 ואמר...עבדיה] ונפל יהושע על אנפיה וגו' א' + ונפל יהושע על אפוהי...עבדיה כ' + ונפל יהושע על
אפוהי על ארעא וסגיד [ואמר] ליה כל מה דאתאמר מן קדם יי עלינא למעבד ואמר ליה מה דבוני ממליל עם עבדיה ט'

קטע מספר 2(ב)

עדי נוסח אחרים: ו'ד'ה'ט'ע'ינ'. - 1 מלאכא דשליח] מלאך שליח ד'ה'ט'ע'ינ' / מינך] מנכון ע' / די ברמשא]
דברמשא ו'ע' ברמשא ד'נ' 2 קורבנא] קורבניא/קורבניא דיי ו'ד'ה'ט'ע'ינ' / ואף בימא דין] יומא דין ו'ד'ה'ט'ע'ינ' /
אידין] אידיא ו'ד'ה'ט'ע'ינ' 3 אתיתין] כען אתיתי ו'ד'ה'ט'ע'ינ'

קטע מספר 4(א)

עדי נוסח אחרים: **אנכלמעקרשא'ב'ז'י'כ'ב'ג'י'ג'נ'.** - 2 ויריחון] + הות א'ב'ז'י'כ'ב' / ומתאחדא] ליתא בכל
שאר העדים / בנחשא] דנחש **אגמקשא'י'ג'י'ג'י'ג'י'ג'י'ג'י'ג'י'ג'י'ג'י'ג'י'ג'י'ג'i'g'.** 3 דנפקין] דנפיק **אנכלמעקרשא'ב'ז'י'כ'ב'ג'י'ג'נ'.**
דנפק א' / בנחשא] לנחש **כלעקא'ז'י'כ'ב'ג'.** לנוה **ארשנ'.** לנוה א' / לאנחא] למעבד ז' / לנוח] בנוה **מף'ב'ב'**

חילופי הנוסח

קטע מספר 4(ב)

עדי נוסח אחרים: כ⁶ס⁶. – 1 דנחש[דנחשא כ⁶ 2 לגוה] בגוה כ⁶ בגוה ס⁶

קטע מספר 4(ד)

עדי נוסח אחרים: ב⁴ט⁴. – 1 הות[ליתא ב⁴ד / ברשין] בדשא ב / בעברין] בעברא ב / דנחש[דנחשא ב⁴ד 2 למעבד] לאנחא ב / למעבד קרבא[ליתא ד⁴ / בוה[לגוה ב

קטע מספר 16

עדי נוסח אחרים: ג. – 1 לישא...בהן] ליתא ג 2 לגניסת אליאב] לשיבט ג

קטע מספר 21

עדי נוסח אחרים: ט²א³א⁴. – 1 בין השיטין: תוספת ט² / ניסא ופורקנא<[ניסיא ופורקניא א⁴ / דאתעבידו] דאתעבידא ט² / להון] ליתא ט³א³א⁴ / לישראל] לדבית ישראל א⁴ / בעידינא<[בימא א²

קטע מספר 22(א)

עדי נוסח אחרים: ג. – 1 לאנחא[ליתא ג / אציתון] ואציתו ג 2 אמרה[ואמרה ג / אנא...מודא] קד' יי אנא משבח' ומודיא ג

קטע מספר 22(ב)

עדי נוסח אחרים: א¹א¹ב¹ז¹י¹כ¹ד²ט²ע²נ⁶. – 1 תוספתא[תוס' ז¹ תוספ' ב¹ ליתא בשאר העדים (פרט ל-ט²) תרגם יונתן ס 2 לקרבא] לקרבה ע² / אציתון] ואציתו י¹ / שלטוניא] שולטניא ס / דעס] דהו עס נ⁶ / דחצור] דנכנע ד²ע²נ⁶ 3 בחיליכון] בחיליתכון ב¹ד²ט²ע²נ⁶ בחילכון א¹י / בגבורתיכון] בגבורתכון ס ב¹י¹ד²ט²ע²נ⁶ / דבית] בית ד² / דבית ישראל] כעלי דבכיכון ע² / אמרת] ואמרת י² אמרא ע²נ⁶ אמרה ס 3-4 אנא...מן] ליתא ע²נ⁶ 4 מן] ליתא ס¹ / מן...ומברכא] ליתא ב¹ / מודית] מודא כ¹ מודיא ס¹ מודיה א¹ / מודית...ומשבחא<[אנא משבחא מודיא ג / ומברכא] ליתא ז¹

קטע מספר 24(ג)

עדי נוסח אחרים: א¹ד¹כ¹. – 1 תוספתא[טוריא זעו מן קדם יי א¹ד¹ טוריא זעו מן ק' יי כחדא כ¹ 3 שכינא] + ודין אמר לדין עלי תישרי שכינה א¹ד¹ + ודין אמר לדין עלי תשרי שכינה ד¹כ¹ 4 קדמיתא] ארי בקדמיתא כ¹ / דמין מי א¹ד¹ במי כ¹ 5 איתחפיון] דאיתחפיון א¹כ¹ 6 דבת א¹ בבת כ¹ ב-ד¹ נכתב תחילה בבת ותוקן לבת / משמין משמיה א¹ 7 וטורא] טורא א¹ דהו טורא כ¹ / דהו מכין] ליתא כ¹ 8 האילין דעל טוריא] ליתא כ¹

קטע מספר 24(ד)

עדי נוסח אחרים: נ⁶ד²ס²ע²נ⁶. – 1 תוספתא[ליתא בשאר העדים 3 טורא] וטורא ד²ס²ע²נ⁶ / דכרמלא] דכרמל ג 3-4 דין אמר] ליתא נ⁶ 4 שכינתיה] שכינתא ד²ע² / ודין לדין...חזיא] ליתא ג / חזיא] + אמר קדשא בריך הוא ס² 5 שכינתיה] שכינת ס² / דהוא] דהוה ג / דהוה ד 5-6 מתרגין ומתרגיש] דאתרגין ואתרגש ג / אתרגין ואתרגיש ס² 6 וסליק] סליק ד²ע²נ⁶ / יין יקרא דיי א³ / ייי אלהא דישראל] שכינת' דיי אלהא ג

קטע מספר 25(א)

עדי נוסח אחרים: א¹ב¹ד¹ז¹י¹כ¹ט². – 1 כך תרגם יונתן] תוספתא ב¹ד¹ז¹י¹כ¹ט² ליתא א¹י¹כ¹ / וכד תבו] וכדו דתבו י¹ / לאוריתא] למעבד אוריתא ט² 2 איתעבדון] איתעבידא ט² יתעבידו ד¹ / איתעבדו...וגבורין] איתגברו אינון על בעלי דביהון י¹ / ולא] לא י¹ / דכד] קודם לכן: תוספתא ב¹ / שנאה] סנאה סיסרא י¹ 3 בארבעין] ועימיה ארבעין י¹ / סיפין] סיפיי א¹ 4 אלפין] אלפי א¹ 6 ובתמנין] ובתמני א¹ד¹ז¹י¹כ¹ 7 דהו] דהוה ט²

קטע מספר 25(ב)

עדי נוסח אחרים: ד². – 1 למיעבד אוריתא<[לאוריתא ד² / וסליק] אתא, ובשוליים: וסליק ד² 6 בשבעין<[ובשבעין ד² 7 בתמנין] ובתמני ד² / גיין] גרין ד² 9 אילין דעימיה<[אלין אלפיה וכל אלין משרייתא ורתבוה ד²

קטע מספר 25(ג)

עדי נוסח אחרים: ט² (בשוליים, וחלקו קשה לפענוח)ע²א³. – 1 וכד תבו] וכדו דתבו ע² / למעבד אוריתא] לאוריתא ע² / וסליק] ליתא ע² 7 גריא] גרין ע² 8 דהואה] דהו ע² 9 משריתא] + [ה]אלן(?) ט² מלכיא ע² 10 גברא] גוברא ע²

נביאים ראשונים

1: יהושע ה:ב-1:א

תרגום ההפטרה 'בעת ההיא'

האיש הנורא והנכבד מכל גיבורים

[???] גדול בתוך רבבות ורואה כל סתרים

מגלה עמוקות אף כל נסתרות עמדו []

דין שלם לעובדי אמת אוהב את שונאי השקרים

העמדתו(?) קטן להפטיר הפטרה משבחים בשרים

[???] קוראים בהלול [???] משבחים ו(ב)כל מקום וסתרים

עת שהושיע את עמו אף הרבה לפניו עננים ואורים

דוחה עוונותם לו(?) ולבניהם עד סוף דורי דורים

יציב דברו אשר במרום מעונו בתוך אש לפידים

רוב תוקפו הראה לעמו [???] בריתות ואורים

הכרת שונאיהם שהרבו עליהם עבודה ויסורים

הקדוש! רצה בם ואסוף גלויותיהם וקרא להם חביבים:

תרגום 'בעת ההיא' נאמר על ידי יהושע הנביא אשר עשה לו ריבון העולם נסים וגבורות

בעמק גבעון: אשר עמדו השמש והירח במדוריהם שלושים ושש שעות. הוא הוא הושע בן נון אשר

קם לאחר משה הנביא והרג שלושים ואחד מלכים; הוא הושע בן נון שהמתין על חומת יריחו שבעה

ימים, ופתחה הארץ את פיה ובלעה את חומת יריחו עד היום הזה.

ברוך אתה הוא ה' אלוהינו אדון העולם, אשר בחר בנביאים נאמנים ורצה בדבריהם הנאמרים

באמת. ברוך אתה הוא ה' אשר בחר בתורה ראש כל הדברים, ובמשה עבדו ראש כל הנביאים,

ובישראל עמו ראש כל האומות, ובנביאים שהתנבאו באמת.

כאשר קרבו בני ישראל לעמק יריחו התגלה ה' ליהושע ועשה לו נסים, אותות ומופתים, גבורות,

(כאשר) עשה למשה הנביא על ים סוף. קודם שעברו את הירדן עמדו המים בירדן היורדים מלמעלה,

נכרתו המים לשישה שבילים, ועמדו בני ישראל על שפת הירדן לראות גבורות שעשה ה' ליהושע

והאמינו בו כמו שהאמינו במאמר ה' ובנבואתו של משה עבדו ונאמנו. בעת ההיא עמד יהושע ואמר

לשנים עשר נשיאי בני ישראל, והוציאו שתיים עשרה אבנים מתוך הירדן ובנו מהם מזבח [???] לבני

ישראל. שואלים בניהם את אבותיהם לאמור 'מה האבנים האלה?' כן תאמרו להם: 'גבורות, נסים,

אשר לא ניבאו (עליהם) בכל העמים, בכל האומות, כמו שעשה ה' לישראל עמו':

(ה:ב) בעת ההיא אמר ה' אל יהושע: 'הכן לך כלי מלחמה, חרבות ורמחים – מי הם כלי המלחמה:

עם ישראל – שנית, שלא יעשו מעשים רעים, והוכח את בני ישראל בגבעה אשר קראו לה גבעת

התוכחה':

(פסוק ג) והכין לו יהושע אנשים חכמים, אשר לא היתה בלבם טיפשות, והוכיח את בני ישראל

בדברי תורה, וקרא לו (למקום): מקום אשר שבו שם בני ישראל לעבודת ה':

(פסוק ד) וזה העם אשר הוכיח יהושע: כל העם אשר עבדו עבודת האלילים של פרעה הרשע, וכל

האנשים אשר לא שמעו לתורת ה' מתו במגיפה במדבר בצאתם ממצרים:

תרגום התוספות לעברית

(פסוק ה) כי מקבלי תוכחה היו כל הדור אשר לא עברו את ים סוף, וכל הדור אשר לא עברו את שפת הירדן ולא ראו נסים בים, כי נולדו במדבר בדרך בצאתם ממצרים, ולא קיבלו תוכחה בימי משה, ועליהם היה כעס מלפני ה', והשמיד מהם בקצה המחנה. בניהם היו הדור אשר ביקשו ממשה ולא קיבלו את המן וביקשו אבטיחים וקישואים וחציר ובצלים ושומים. ועליהם היה כעס מלפני ה', והשמיד מהם באש בוערת. ועל משה קצפו אבותיהם ועל יהושע כעסו בניהם, והוכיח יהושע אותם ולא שבו ממעשי המצרים:

(פסוק ו) כי ארבעים שנה המתינו בני ישראל בעוון המרגלים אשר שלח משה לרגל את הארץ והוציאו שם רע על ארץ כנען. וכל האנשים אשר לא האמינו – בדין נגזר עליהם שלא יעברו את הירדן, אשר לא שמעו בקול התורה, וכאשר יתמו הדור הרע הזה בניהם(?) אשר נשבע ה' להם כדי שלא יראו את ארץ כנען אשר נשבע ה' לאבותיהם, לאברהם ליצחק וליעקב, לתת להם ארץ אשר לא חסר בה מאומה:

(פסוק ז) ואת בניהם, אשר קמו להטות דין, אותם הוכיח יהושע, כי ממרים היו כי לא קבלו תוכחה בדרך:

(פסוק ח) ויהי כאשר תם כל הדור אשר לא קיבל תוכחה, ושבנו לתורת ה' כל ימי יהושע כל עוד הוא חי:

(פסוק ט) באותה שעה אמר ה' ליהושע: 'היום הזה העברתי את אלילי המצרים מכס'. וקרא שם המקום ההוא פסח עד עצם היום הזה:

(פסוק י) והשבטים שנותרו מבני ישראל, מן הדור שמת במגיפה במדבר, התאספו ועשו את הפסח בארבעה עשר יום בניסן, כאשר החלו ועברו ליריחו:

(פסוק יא) והחלו ואכלו מפת הארץ ממחרת יום טוב מצות וקלי בעצם היום הזה: (פסוק יב) ופסק המן לאחר יום טוב כאשר החלו ממחרתו(?), ולא ירד עוד לבני ישראל מן. [??] והחלו ואכלו מפת ארץ כנען בשנה ההיא:

(פסוק יג) ויהי כאשר קרב יהושע להילחם ביריחו, ונשא עיניו והנה מלאך ששמו אריאל. אורכו כמן הארץ ועד השמים, ורוחבו כמן מצרים ועד ליריחו, וחרבו שלופה מנדן לנדן בידו. ונפל יהושע לפניו על הארץ, וביקש ממנו ואמר לו: 'הלעזור אתה בא עלינו או את שונאינו אתה מבקש להרוג?'. (פסוק טו) ואמר המלאך השלוח מלפני ה' ליהושע: 'הסירו מעשים רעים מכס והתעסקו בלימוד שבטלתם מכס, כי היום הזה אתה עומד במצות ה' [...]'. ואמר לו: 'כל שנאמר מלפני ה' נעשה ונשמע':

(פסוק יד) ואמר לו: 'לא לעזור באתי ולא אויב אני, אלא מלאך השלוח מלפני ה' אני, עתה באתי להיפרע ממך. משום שאמש ביטלתם את הקרבן, והיום הזה ביטלתם תלמוד תורה'. ואמר לו: 'על איזה מהם באת?', ואמר לו: 'על ביטול תורה באתי'. ונפל יהושע על פניו, אמר: 'אנא סלח נא לעוון עבדך בעבור מעשיו'. ואמר לו: 'כל מה שנאמר מלפני ה' עלינו למלא ולעשות':

(ו:א) ואנשי יריחו, כאשר שמעו כי קרבו בני ישראל להילחם עליהם, התאספו בני המזרח ועשו כנופייה גדולה ופחדו ונפל חיל ורעדה בלבם, בשל אשר עשה ה' על הים (ו)לסיחון ולעוג מלכי האמורי במים [???] לא קרבו לרחוץ רגליהם. גבורות שעשה למשה אדונו על ים סוף [???] ונפל רעד בלבם ולא קמו עוד בלב איש שונאיהם. אלה שהיו נאספים בעיר היו פוחדים, אין נכנס לעשות מסחר ואין יוצא מהם, מי שיודע מעשה מלחמה שסביבם נועלים את דלת העיר [???]:

מפתח הקיצורים הביבליוגרפיים

- W.E. Aufrecht, *Surrogates for the Divine Names in the Palestinian Targums to Exodus*, Ph.D. Diss., Univ. of Toronto 1979
- מסכת אבות דרבי נתן, מהד' ש"ז שכטר, וינה תרמ"ז
 'אברבנאל, ספר מעיני הישועה, פרוש על ספר דניאל,
 בתוך: פירוש על נביאים וכתובים, ירושלים תש"ך
 'אברבנאל, ספר משמיע ישועה, בתוך: פירוש על נביאים
 וכתובים, ירושלים תש"ך
- I. Abrahams, 'An Aramaic Text of the Scroll of Antiochus', *JQR* 11 (1899), pp. 291-299
- אגדת בראשית, מהד' ש' בובר, קראקא תרס"ג (ד"צ ניר
 יורק תשי"ט)
- A. Agus, *The Binding of Isaac & Messiah*, Albany 1988
- H. Odeberg, *3 Enoch or The Hebrew Book of Enoch*, with a Prolegomenon by J.C. Greenfield, New York 1973
- ב' אופנהיימר, חזונות זכריה, ירושלים תשכ"א
 א"א אורבך, חז"ל – פרקי אמונות ודעות, ירושלים
 תשל"ח
- מדרש איכה רבה, מהד' ש' בובר, וילנה תרנ"ט (ד"צ
 תל-אביב תשכ"ד)
- מדרש איכה רבה, בתוך: מדרש רבה על חמשה חומשי
 תורה וחמש מגלות, וילנה תרל"ח (ד"צ ירושלים
 תשכ"א)
- Ch. D. Isbell, *Corpus of the Aramaic Incantation Bowls* (SBL Dissertation Series 17), Montana 1975
- ח' אלבק, מבוא ומפתחות למדרש בראשית רבא, חלקים
 א-ב, בתוך: בר"ר, ג
- P.S. Alexander, 'Jewish Aramaic Translations of Hebrew Scripture', in: *Mikra* (ed. M.J. Mulder and H.Sysling), Assen-Philadelphia 1988, pp. 217-253
- ע' יסיף, סיפורי בן סירא בימי הביניים, ירושלים
 תשמ"ה
- אאופרכט, תחליפים
- אבות דרבי נתן
 אברבנאל, מעיני הישועה
- אברבנאל, משמיע ישועה
- אברהמס, מגילת אנטיוכוס
- אג"ב
- אגוס, עקידת יצחק ומשיח
- אודברג, חנוך היג'
- אופנהיימר, חזונות זכריה
 אורבך, חז"ל
- איכ"ר
- איכ"ר (ד)
- איסבל, קערות לחש
- אלבק, מבוא לבר"ר
- אלכסנדר, תרגומים
- אלפא ביתא דבן סירא

מפתח הקיצורים הביבליוגרפיים

Betsy Halpern Amaru, 'The Killing of the Prophets: Unraveling a Midrash', <i>HUCA</i> 54 (1983), pp. 153-180	אמרו, הריגת הנביאים
אנציקלופדיה תלמודית לענייני הלכה, א ואילך, ירושלים תש"ז ואילך	אנציקלופדיה תלמודית
מדרש אסתר רבה, בתוך: מדרש רבה על חמשה חומשי תורה וחמש מגלות, וילנה תרל"ח (ד"צ ירושלים תשכ"א)	אס"ר
א' אפטוביצר, 'בית המקדש של מעלה על פי האגדה', תרביץ ב (תרצ"א), עמ' 137-153, 257-287	אפטוביצר, בית המקדש
בחיי בן אשר, כד הקמח, בתוך: כתבי רבינו בחיי, מהד' ח"ד שעוועל, ירושלים תש"ל, עמ' יא-תנא	בחיי בן אשר, כד הקמח
D.R.G. Beattie, 'The Yemenite Tradition of Targum Ruth', <i>JJS</i> 41 (1990), pp.49-56	ביטי, תרגום רות
בית המדרש, חדרים א"ו, מהד' א' ילינק, לייפציג תרי"ג-תרל"ח (ד"צ ירושלים תרצ"ח; תשכ"ז)	בית המדרש
W. Bacher, 'Kritische Untersuchungen zum Prophetentargum', <i>ZDMG</i> 28 (1872), pp. 1-72	בכר, מחקרים
י' בלידשטיין, 'יציאת מצרים של בני אפרים – דיון חוזר', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ה (תשמ"ו), עמ' 1-13	בלידשטיין, יציאת מצרים
מדרש במדבר רבה, בתוך: מדרש רבה על חמשה חומשי תורה וחמש מגלות, וילנה תרל"ח (ד"צ ירושלים תשכ"א)	במ"ר
ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, ג, ספר ב, ירושלים תשכ"ז	בן-חיים, קול רינה ותפילה
ז' בן-חיים, תיבת מרקה, ירושלים תשמ"ח	בן-חיים, תיבת מרקה
ספר בן סירא השלם, מהד' מ"צ סגל, ירושלים תשי"ט ²	בן סירא
י' בער, 'התנועה המשיחית בספרד בתקופת הגירוש', מאסף ציון ה (תרצ"ג), עמ' סא-עז	בער, התנועה המשיחית
מ' בר, 'מרידת קרח ומניעיה באגדת חז"ל', בתוך: מחקרים באגדה, תרגומים ותפילות ישראל לזכר יוסף היינימן, ירושלים תשמ"א, עמ' ט-לג	בר, מרידת קרח
מ' בראילן, 'כסא ה' – מה שמתחתיו, מה שכנגדו, ומה שאצלו', דעת 15 (תשמ"ה), עמ' 21-35	בראילן, כסא ה'
מדרש בראשית רבתי, מהד' ח' אלבק, ירושלים ת"ש	בראשית רבתי
D. Berger, 'Three Typological Themes in Early Jewish Messianism: Messiah Son of Joseph, Rabbinic Calculations, and the Figure of Armilus', <i>AJS Review</i> 10 (1985), pp. 141-164	ברגר, משיחיות יהודית
חזון ברוך ב', בתוך: א' כהנא (עורך), הספרים החיצונים, א, תל-אביב תש"ך, עמ' תי-תכה	ברוך הסורי
ברייתא דמזלות, בתוך: א"ש ורטהימר, בתי מדרשות, ב, ירושלים תשי"ג, עמ' יב-לז	ברייתא דמזלות